

Ролята на православната и славянската идеи за формирането на понятията “стари” и “млади”. Андрей Андреев

доц. д-р Андрей Андреев

Ролята на православната и славянската идеи за формирането на понятията “стари” и “млади”

– В: “Млади” и “Стари” в Българското Възраждане. Годишник на РИМ Пловдив, кн. IV, 99–111.

[ANDREY ANDREEV.pdf](#)

Названията “стари” и “млади” получават гражданственост още в периода на Българското възраждане, запазват се и през първите години след Освобождението, и навлизат в изследванията по българска история. Млади и стари трудно могат да се разграничат като отделни социални групи. Те произхождат от българското възрожденско общество и имат еднакви цели – самостоятелна Българска църква и политическа независимост. Появата на двете течения в църковното и националноосвободителното движение, термините с които се бележат, са обект на изследване от българската историческа наука. Оказва се обаче, че формирането на стари и млади, налагането на названията, различията и единодействието между тях са процес обусловен от множество фактори. Един от тях е руската политика, провеждана към Балканите още от края на XV в. Пропагандата от страна на руската държава на православната и славянската идеи за периода края на XV – XIX в. спомага в значителна степен за формиране на традиция на база православното християнство. Славянската идея, популяризирана през втората половина на XIX в. дава своето отражение при по-ясното разграничаване между стари и млади, но също спомага и за единодействие, най-вече при българо-гръцкия църковен спор. Целта на настоящата работа е да изясни проблема доколко руската пропаганда (православна и славянофилска) дава отражение върху формирането на една традиционалистка прослойка в българското общество, и доколко тя може да се отъждествява със “старите”. Също така поставяме въпроса в каква степен “младите” са новатори и нетрадиционни в поставянето и реализацията на същите национални задачи, които си поставят и старите. Друг проблем е началото на православната пропаганда от страна на Русия, формите и целите ѝ. Последното би могло да покаже от кога в поробените български земи започва процес на създаване на прослойка, виждаща в Русия носител на традиционните православни ценности, а също и естествен приятел и съюзник срещу владетеля-мюсюлманин.

Продължителен период от време Русия счита Балканския полуостров за свой важен периметър на влияние. Стремейки се да укрепи своето положение и да не допусне чужда намеса в региона, руската държава залага от векове принципите на политиката си и създава общественополитически идеи, които допринасят за печелене на популярност сред местното население. Тези идеи успешно противодействат на чуждите влияния в региона през разглеждания период. Популяризирането на Русия сред християнското население на Балканите датира още от XV в., но става държавна политика през 30-те години на XVII в. Това е свързано с идеята Москва – трети Рим и произхождащата от нея православна идея. При пропагандата на Балканите двете теории се припокриват в немалка степен. Популяризирането им води до легендата за “дядо Иван” в българския обществен живот и фолклор, а впоследствие и в българската историческа наука.^[1] През XIX в. водеща във външнополитическата доктрина на Русия, по отношение на славянското население на Османската империя и Австрия (от 1867 г. – Австро-Унгария), става славянската идея. Това се налага поради променената политическа обстановка в Европа и на Балканите.^[2]

Идеята Москва – трети Рим се формира през XV в. въз основа на важни събития от руската и от световната история, разположени в кратък исторически период. Началото отнасяме към Флорентинската уния (1439 г.), която не е призната в Москва. Подписалият унията митрополит Исидор (1437-1441), който вероятно бил от български произход, е наказан и трябвало да напусне Москва. На негово място руските архиереи избрали Йона, който заема митрополитската катедра без благословията на Константинополския патриарх. Това скъсване на отношенията между Москва и Константинопол е преодоляно бързо, още повече че за санкции от патриарха нямало време –

през 1453 г. султан Мехмед II превзема столицата на Византия. През 1480 г. великият московски княз Иван III изцяло отхвърля зависимостта на държавата си по отношение на татарите и Русия става единствената независима православна държава. Тези събития имали решаващо значение за Русия. Успехите на московските владетели и покоряването на другите православни народи повишават самочувствието на управляващите. Създалото се положение се обяснява с богоизбраността на русите и с греховете на "гърците." Така в Русия се оформя виждането, че Москва е законният духовен приемник на Византия и също пазител на истинската християнска вяра. Това разбиране слага своя отпечатък върху отношенията с покореното население на Балканския полуостров.[\[3\]](#)

Руската благотворителност и свързаното с това пропагандиране на Русия, на база общата религия – православието, създават с течение на времето популярност на Московската държава сред поробените християни в Османската империя. Активната антитатарска и антитурска политика допълнително утвърждават Русия като основен враг на турците в съзнанието на балканските християни. Идеята за православна Русия се възприема по сходен начин от българи, сърби и гърци. Това е естествено, тъй като пропагандата е адресирана към православното население на Балканите като цяло. В България тази руска популярност е наречена по-късно "вяра в дядо Иван." Самият термин вероятно е твърде късен – втората половина на XIX в., но нагласата, че Русия е естествен приятел и съюзник на българите се формира продължително време през XV-XVII век. Проблемът е проучван от редица известни учени като Ю. Трифонов, Ив. Снегаров, Н. Державин, Хр. Коларов и др. Прави впечатление, че се търси изясняване на самия термин (личното име Иван), а не обществените нагласи. Обикновено изследователите се ориентират към XVIII-XIX в., когато вярата в Русия като съюзник присъства в българските земи, а се пропуска периода XV-XVII в. когато се формира тази идея. "Дядо Иван" е нещо по-различно от възрожденското русофилство на част от българската интелигенция, разчитаща на руска подкрепа за решаване на българо-гръцкия църковен спор и евентуално на освобождение от турска власт. Вярата в "дядо Иван" се появява много по-рано и е характерна за селското население във възрожденска България, т.е. огромната част от българския народ. То представлява една наивна идея, базирана на православието и на надеждата, че на робството рано или късно ще дойде край.[\[4\]](#)

Противно на очакванията, след Флорентинската уния (1439) отношенията на Москва с православния Изток се възстановяват бързо. Архиереите от Изтока трябвало да се съобразяват с новото положение – единственият независим православен владетел бил Московският. Само от него те могли да очакват политическа и финансова подкрепа.

Още от първата половина на XVII в. управляващите в Русия започват да провеждат целенасочена политика за популяризиране на московските господари и налагане на влияние сред християнските поданици на Османската империя. Тази политика получава добър прием в българските земи. Близкият език, еднаквата религия, използваните в Русия църковни книги писани в България, способстват за постигане на поставените цели. Основната налагана идея била, че съществува само един православен цар и той е законният владетел на всички православни християни. Един от главните пътища за формиране на това схващане е благотворителността на руските владетели. Даване на милостиня на архиереи от Изтока, на просители от манастири и др. е широко практикувана още от XV в., а от 30-те години на XVII в. се превръща в държавна политика. Щедростта на московските господари привлича голям брой събирачи на милостиня в столицата. Сред тях нерядко били епископи и монаси от българските земи. Държавата полага грижи никой, дори и нископоставените просители, да не остане без милостиня. Когато последните станали твърде много, властите въвеждат известен ред. Цар Михаил Фьодорович Романов упълномощава воеводата на граничния град Путивъл да дава милостиня от негово име на маловажни монаси, които не били допускани в Москва.

Често гости на руската столица стават духовници от българските земи. По-нагоре беше отбелязано участието на Търновския митрополит и Охридския архиепископ при интронизацията на московския патриарх през 1589 г. Заедно с тях пътувал и архимандритът на Преображенския манастир Методий. В Москва той получава средства за възстановяването на разрушения от турците манастир. През 1645 г. архимандритът на същия манастир Йона също получава средства от воеводата на Путивъл.

Връзките на българските манастири с Русия, след покоряването на България, датират от втората половина на XV в. През 1466 г. руският манастир "Св. Пантелеймон" на Атон сключва договор с Рилския манастир. Пак с посредничеството на Св. Пантелеймон, в началото на XVI в., Зографският манастир получава 160 жълтици от великият княз Василий III. Тези отношения се запазват и в следващите векове. Иеромонах Леонтий, игумен на Преображенския манастир посещава Москва през 1712 г. и получава дарение за обителта. Щедра помощ е отпусната шест години по-късно на манастира Св. св. Петър и Павел.[\[5\]](#)

Русите отделят специално внимание на Атонските манастири. В много от тях на московските царе се гледало като на законни господари, а турското владичество е обяснявано с допуснатите грехове, в пълно съзвучие с идеята Москва – трети Рим. В средата на XVII в. в Атон пристига московския монах Арсений Суханов. Той трябвало да осигури богослужебни книги за подготвяната

в Русия църковна реформа. А. Суханов е посрещнат с почести и мисията му е улеснена от щедрите дарове на монасите. На връщане монахът посещава Рилския манастир и Търново, откъдето също получава литература. А. Суханов отнася в Москва 498 книги, немалка част от които български. Тази щедрост не е случайна. Много от манастирите са щедро дарявани от руските царе, а някои от тях, например Иверският манастир притежавал значителни поземлени имоти и крепостни селяни в Русия. По А. Суханов манастирът Св. Павел изпраща интересно послание до цар Алексей Михайлович. Този манастир обикновено е възприеман за сръбски, но в посланието архимандритът и монасите го определят като български: "Грамота на руски език до царя Алексей Михайлович от Павловския български манастир..." Донесените от България книги попадат в патриаршеската библиотека, а по-късно и в библиотеките на образовани руси. На особена популярност се радват произведенията на Свети патриарх Евтимий Търновски, които в даден момент служат и за идейна обосновка на патриарх Никон в сблъсъка му със светската власт. През 1666-67 г. в Москва е проведен църковен събор с участието на Александрийския и Антиохийския патриарси. Важна точка от дневния ред било осъждането на патриарх Никон, влязъл в конфликт с цар Алексей Михайлович и отгеглил се в манастир. Никон утвърждавал превъзходството на духовната власт над светската. В огромния си богословски трактат (замислен като писмо) от 924 страни, озаглавен "Възражение или разорение..." руският патриарх обосновава надмощието на духовната власт над светската. Ясно личи използването на "Житието на Св. Иван Рилски" от патриарх Евтимий. Очевидно образованият Никон добре познавал и със сигурност притежавал трудовете на Евтимий Търновски.[\[6\]](#)

Най-щедри дарове получават източните патриарси. От средата на XVI в. имената на руските владетели били споменавани при тържествени църковни служби в Константинопол. Това носело материална подкрепа, но криело и опасности. Например през 1658 г. патриарх Партений Константинополски е обесен от турците заради връзки с русите.

Благотворителността на руските владетели дава своите резултати. Предвид важното място на Църквата в пропагандата на православната идея, не е изненадващо, че първите попаднали под руско влияние имат духовни санове. Контакти са търсени с източните патриарси, с немалко епископи и архимандрити на известни манастири, но и обикновените духовници и по-малки манастири не са пренебрегвани. Най-ревностни пропагандатори на Русия обаче стават обикновените монаси-събирачи на милостиня. Многобройни, пътуващи практически непрекъснато през целия Балкански полуостров към Русия, в контакт с обикновеното население, те спомагат най-много за популярността на московските царе и тяхната държава. Просещият монах, пътуващ обикновено пеш, ношува в това селище където го заваря мрака. Той е почетен гост в къщата на местния свещеник, а ако няма такъв в дома на селския първенец. Благодарейки за вечерята, гостът разказва къде е бил и какво е видял. В много от случаите той подарява на домакина някакъв дребен предмет (иконка, кръстче) с каквито руските власти щедро снабдявали събирачите на милостиня. Такова посещение става важно събитие в живота на домакина, бил той свещеник или мирянин. Разказът на монаха е преповтарян често – така селският първенец повишава авторитета сред съселяните си, а ако е духовник и сред другите свещеници. Разказът е недоразбран, полузабравен, доизмислян и т.н. Основното в него обаче се запазва: далеч на север има голяма православна държава с патриарх, православен цар и християнско войнство. Този силен цар е враг на турците. Оттук до разбирането, че врагът на моя поробител и угнетител е мой естествен приятел и съюзник остава само една крачка.

Така постепенно сред християнското население на Османската империя се създава прослойка, виждаща в Русия свой естествен съюзник, а в нейния владетел – законен християнски монарх. Обикновено тези хора притежавали солиден авторитет сред местното население. При проповеди, а и в обикновени разговори те могли да влияят в желаната насока.[\[7\]](#)

Някои от тези хора получават възможност да оказват и преки услуги на руското правителство. Такъв е случаят с българина Иван Петров Тафрали, живял през XVII в. Той бил драгоманин към Високата порта, но едновременно с това служел и на руското правителство. Тафрали фактически изпълнявал ролята на руски резидент в Цариград. Ежегодно са му изплащани големи суми в злато и скъпи кожи, които той изразходва за създадената от него куриерска мрежа, а вероятно и за подкупи на високопоставени турски велможи. Благодарение на поста си Иван Тафрали имал достъп до важни сведения за намеренията на Високата порта, за които информирал руското правителство. През 50-те години на XVII в. Тафрали приема свещенически сан. Този наш сънародник оказва значителни услуги на руското правителство и вярно служи на двама царе – Михаил и Алексей. Едва ли в негово лице трябва да виждаме обикновен шпионин. Иван Тафрали създава модерна система за събиране на разузнавателни данни не само в турската столица, но и в други градове, а също и куриерска мрежа. Той служел на Русия не само поради доброто заплащане, а бил верен на идеята, че негов господар е православният руски владетел. Това представлявал един от малкото начини за съпротива срещу властта на Османската империя през XVII в.[\[8\]](#)

Полярността на руската държава получава допълнителен тласък в следващите години. Успешните войни на императрица Екатерина II затвърждават разбирането, че именно Русия е най-големият враг на Османската империя. Общата религия и близък език дават чувството на общност на поробените балкански народи с Русия. Така се формира виждането, че руската държава е

естествен приятел, съюзник и освободител на християнското население на Турция. Самият термин "дядо Иван" е вероятно с твърде късен произход. Но зад него се криела определена нагласа на българи, сърби и гърци.

Появата на национални държави на Балканите през XIX в. променя политическата ситуация на полуострова. Русия се съобразява с това и използва влиянието си, формирано в предните векове. И през XVIII и през XIX в. православната идея намира добра почва сред българите. Най-известното събитие, доказващо това, е планът на епископ Софроний Врачански от 1811 г. за освобождаване на България с руска помощ.[\[9\]](#)

Така в началото към края на XVIII – началото на XIX в. в българските земи трайно е настанена идеята, че единственият православен цар е естествен владетел на всички православни християни. Надеждите за освобождение са свързани именно с него и с успешна война на Русия срещу Османската империя. Националноосвободителните движения на балканските народи потвърждават тази нагласа. Не правят изключения и първите политически действия на българите. Тази нагласа спомага за формирането на първообраза на "старите."

Още в последните години на XVIII в. става ясно, че единствено православната идея не е достатъчна като външнополитическа доктрина. Русия владее и имала претенции към обширни територии с население с твърде разнообразен етнически и религиозен характер. Славянската идея, наложена и от външнополитически обстоятелства, трябвало да компенсира пропуските в руската пропаганда. През XIX в., най-вече през втората му половина, славянската идея става водеща в руската политика по отношение на славяните в Османската империя (в българските земи славянската идея е умело комбинирана с православната) и в Австро-Унгария.

Още втората половина на XVIII в. значителен брой руски интелектуалци се интересуват и изследват историята на славяните, техния език, култура, фолклор и др. Само това не можело да влияе, или влияело твърде слабо, на славянските народи извън границите на Руската империя. Славянската идея е използвана целенасочено от външната политика едва през втората половина на XIX в.[\[10\]](#)

След поражението си в Кримската война (1853-1856) Русия изпада в международна изолация. Парижкият мирен договор я лишава от предимствата, спечелени в предните войни. За управляващите първостепенна задача става анулирането на Парижкия мир. Правителството налага линия на известна самоизолация. Тя е необходима за поредица реформи вътре в страната. В международен план Санкт Петербург се въздържа от конфликти (дори и само дипломатически) до премахване на "парижките клаузи." Тази външнополитическа пасивност включвала и Балканския полуостров. Едновременно с това Русия не била готова да се откаже от интересите и влиянието си в региона. Невъзможността да се провежда активна външна политика, кара Азиатския департамент да търси нови пътища и форми за запазване на влиянието, а също и за неутрализиране на натиска на западноевропейските държави. Славянофилското движение се оказва мощен инструмент в тази насока.

Московският славянски благотворителен комитет е създаден в края на 1857 г., и официално утвърден на 26. януари 1858 г.[\[11\]](#) В подготвителния период значителна роля изиграват Найден Геров, както и българите от Одеското българско настоятелство. По тази причина някои учени, като С. Никитин и Ц. Генов, разглеждат създаването на комитета като инициатива на българската емиграция в Русия, както и на проруски ориентирани дейци на българското църковно движение. На преден план е изведена фигурата на Н. Геров, въпреки че към инициативата са привлечени и богатите емигранти от Румъния, начело с водача на "Добродетелна дружина" Хр. Георгиев. Това трудно може да бъде прието. Вярно е, че Н. Геров активно търси в Русия подкрепа за българите в борбата им с Цариградската патриаршия за самостоятелна Църква. Одеското настоятелство и Добродетелна дружина се стремят да засилят контактите си с Русия, виждайки в нея съюзник срещу гръцкото духовенство и турските власти. Кореспонденцията на Н. Геров до руски държавници и дейци на славянофилите свидетелства за желание да се активизира търговията на Русия с българските земи, да се разпространява руска литература, помагала за училищата, богослужебни книги и др. Идеите му са посрещани с разбиране от редица руски обществени и политически фигури.[\[12\]](#)

Въпреки това, едва ли е възможно една емигрантска организация да е в състояние да създаде такова мощно движение, което влияе през следващите десетилетия върху руската политика. Създаването на славянските комитети трябва да се разглежда не само като интелектуално движение, или инициатива на отделни, макар и влиятелни личности. Появата и дейността им е свързана с конкретната външнополитическа ситуация след Кримската война, а също и с руските интереси на Балканския полуостров и в австрийските области, заселени със славянско население. Славянофилското движение не е ориентирано само към българските земи. Би могло да се твърди, че те остават на втори план, поне в теоритичен аспект. Действията на Н. Геров и Одеското настоятелство, вероятно са координирани със славянофилските лидери. Последните приемат някои от идеите на българските възрожденски дейци. В случая се наблюдава съвпадение на

интересите на славянските комитети и борбата на българите за самостоятелна Църква и национална просвета и култура.

В края на 1857 г. формиращото се славянско общество в писмо до правителството, в което молят за одобрение на дейността си, посочват основните причини за създаването на организацията. Изтъква се, че в Западна Европа и Османската империя вече са създадени "...общества за латинска, йезуитска пропаганда, с цел унищожаване влиянието на Русия...и да се подрине православието." Изброени са и по-известните организации като: "обществото на полската емиграция в Париж, обществата в Лондон и Хесен-Дармщад, лазаристкото училище в Румелия (създадено от католическия орден Св. Лазар), образцовата ферма Сирман в Добруджа, казак-алаят на Садък паша (Михаил Чайковски), училището в Русчук на поляка Калицки, римската легация в Константинопол под ръководството на павликянския епископ Андрей Казанов, Малтийската колегия на младежите в Турция и множеството католически и протестантски мисионери." [13] За противодействие се предлагат следните мерки: "1. Да се осигурят пари на южните славяни за църкви, училища и други полезни учреждения, като например Обществото за българска писменост в Цариград и народните читалища. 2. Да се осигурят книги, утвар и всичко, осигуряващо поддръжката на православието. 3. Подпомагане на млади славяни, учещи в Москва. В писмото до правителството се препоръчва да се обърне специално внимание на състоянието на православието в България, предвид българо-гръцкия църковен спор. Според славянофилите, българите са угнетявани от турците и от гърците-фанариоти, като последните са подчертано враждебни към славяните. Препоръчва се отпускане на средства за българи учещи в Русия, за Рилския манастир (считан от русите от средните векове до наши дни за крепост на православието – А.А.), за училището в гр. Панагюрище и др. Отделен параграф е отделен на въпроса за набиране на млади българи, които да получат висше духовно образование в Русия." [14]

Съдържанието на писмото заляга в устава на Московския славянски благотворителен комитет. Някои от целите формулирани в него засягат пряко българските земи: "а) да се оказва помощ на църкви, училища, литературни учреждения и литературни начинания в славянските земи; б) да осигурява средства за образование на млади славяни и славянки както в Русия, така и зад граница; в) да намира работа и да помага на славяните идващи в Русия...; д) да поддържа научни и литературни връзки с учени и литературни общества в славянските земи..." [15]

Московското славянско общество бързо набира членове и печели съмишленици в цялата страна. През 1867 г. е създаден комитет в Санкт Петербург, през 1869 г. в Киев, на следващата година в Одеса, с дейното участие на Одеското българско настоятелство, а през 1877 г. отдел на Московския комитет е учреден в Казан. В движението активно се включват и жени – създадени са дамски отделения към съответните комитети. Почетен председател е престонаследника Александър, а императрицата е покровител на дамските отделения на славянските организации. [16]

За българските земи славянофилите извеждат на преден план православната пропаганда. За "славянство" се говори най-вече при борбата за отделяне от Цариградската патриаршия. Българските църковни дейци противопоставят славянската идея на "гръцката" идея. Това дава необходимата идейна база на българската кауза в спора с Вселенския патриарх. В Българското възрожденско общество славянската идея остава на втори план и това не е случайно. Православната идея е пропагандирана от руската държава от векове. Благотворителността на руските владетели популяризира единствената независима православна държава, чийто владетел е естествен господар на всички православни християни. Огромното мнозинство българи се легитимират традиционно като "православни". Самоопределяне като славяни не е необходима най-вече за селското население (огромният процент от българите през Възраждането), тъй като разграничаването от поробителя става чрез религиозната принадлежност. Друга причина за предимството на православната пропаганда, посочена още при създаването на Московския славянски комитет се явява опасението от католическата и протестантската пропаганда в българските земи. Именно в тях, и особено в дейността на католическите ордени, се вижда основна заплаха за руските интереси на Балканския полуостров, тъй като тя щяла да доведе до ориентация на българското население към Западна Европа. Славянските комитети получават периодични доклади, по-голямата част от които са от руските консули в Османската империя, за западната религиозна пропаганда – за свещенослужители, учители, училища, успехи, привлечени поддръжници и т.н., като същевременно са набелязвани мерки за противодействие. Това се експонира на фона на църковната борба. Славянофилите се опасяват, че българо-гръцкия спор може да бъде разрешен без руско участие. Опасенията се споделят и в Азиатския департамент, който търси пътища за компромис и помирение между българи и гърци. В писмо до граф Н. П. Игнатиев, А. Н. Муравъов предлага българския църковен въпрос да се реши на вселенски събор, с представители на всички източни патриаршии. Муравъов добре познава препятствията пред свикване на всеправославен събор. За това предлага и втори вариант – събор на "автокефалните архиепископи", с участие на представители на сърби, румънци и българи. Авторът е обезпокоен от самостоятелните български действия – молба до султана за издаване на ферман за самостоятелна църква. [17]

Славянските комитети отделят значително внимание на униатското движение в българските земи (на 18. декември 1860 г. Драган Цанков сключва уния с папата – А.А.). Пропагандата на уния с

католическата църква, като средство за противодействие на Цариградската патриаршия се пропагандира от определени среди още в предните години. На А. Рачински – емисар на Московския славянски комитет през 1858 г. е възложено да посети българските земи и Цариград, да се запознае на място със ситуацията, и да направи всичко възможно да се противопостави на униатите. Рачински урежда среща между руския посланик в столицата на Османската империя – княз А. Б. Лобанов-Ростовски и Др. Цанков. Русите не одобрявали насоката на издаването от Др. Цанков списание “Български книжици”, а след това и в. “България”. В писмо от 18. април 1859 г., до Е. П. Ковалевски – директор на Азиатския департамент, посланикът определя изданията като “вредни.” Нападките са заради пропагандата на уния с папата, мек тон по отношение на западната пропаганда и отказ от компромиси с гръцката патриаршия. Срещата не дава резултат, но със съдействието на цариградската българска община Др. Цанков е отстранен от редакцията на списанието и заменен с Гаврил Кръстевич, оценяван от княз Лобанов-Ростовски като: “умерен и внимателен човек.” Драган Цанков продължил издаването на в. “България”, като печатницата му се намирала в манастир на ордена “Свети Бенедикт”. Той се съгласява с искането на русите да напусне манастира, но моли посолството да поеме дълговете му към бенедектинците. Княз Лобанов и Рачински предлагат на Азиатския департамент и втори вариант за прекратяване дейността на типографията в бенедектинския манастир, а именно: да се създаде нова славянска типография в столицата на Османската империя. Това трябвало да стане, ако Др. Цанков не прекрати своята работа под покровителството на католическия орден и на френската дипломация. [\[18\]](#)

А. Рачински не се ограничава единствено с престой в Цариград. Той обикаля българските земи и дава интересен анализ на ситуацията там. Това той прави в две обширни писма (от 21. юли и 1. август 1858 г.) до попечителя на Московския учебен окръг и виден славянофил А. Н. Бахметиев. В първото писмо е описана западната пропаганда сред българите и противодействието срещу нея и авторът изказва опасения от мащабите на западното влияние: “Положението в България е все по-тежко и по-тежко. Латинските усилия пускат дълбоки корени. Докато ние мислехме как да действаме, те не мислеха, а действаха...” А. Рачински е обезпокоен от факта, че след разпратата на българите от Пловдив с владиката Хрисандър, те получили правото да контактуват пряко с Високата порта “по обществените дела”, пренебрегвайки патриарха. [\[19\]](#)

А. Рачински критикува руската позиция в църковния спор, и я намира за недостатъчно активна. Той настоява да се отделя повече внимание и средства за българските училища и за обучение в Русия. Рачински посещава девическото училище в Шумен, гимназиите в Габрово и Пловдив, Рилския манастир, посещава Зографския манастир на Атон, а по обратния път се среща и с представители на българската емиграция в Румъния. Впечатленията си той описва във второто писмо до А. Бахметиев, в което предлага и мерки за борба с униатството Руският пратеник препоръчва създаването на православни братства, като средство за борба с униатското движение. Той още веднъж акцентира върху необходимостта от руска подкрепа за българските храмове и манастири, както и за просветното движение в нашите земи. Рачински посочва и хора, които са го подпомогнали в мисията и на които ще разчита в бъдеще: студентът в Духовната академия в Петербург Илия Христович, студентите от Московския университет Константин Геров, Васил Попович, Христофор Даскалов и Константин Миладинов, в Пловдив – Найдено Геров, в Цариград – архимандрит Партений и Димитър Мутев. А. Рачински също така възнамерявал да осъществи срещи с водачите на българската емиграция в Румъния и Южна Русия. [\[20\]](#)

Мисията на А. Рачински показва сериозните опасения сред руските славянофили от западната религиозна пропаганда в българските земи. Виждаме и техните конкретни мерки – изградена програма за противодействие, интензивни контакти с видни български обществени дейци, координирани действия с руските дипломати в Османската империя.

Доклади за западната пропаганда постъпват непрекъснато през следващите години и бележат бързото западане на идеята за уния с Рим. На 24. декември 1869 г. Найдено Геров, руски консул в Пловдив, анализира протестантската и католическа пропаганда в Пловдив, Стара Загора, София и Самоков. Той ги определя като слаби и свързани най-вече с училищата към съответните мисии и безплатните учебници раздавани на децата. Отбелязва се, че западни държави финансират мисиите. Н. Геров препоръчва създаване на православни мисии под руско покровителство. [\[21\]](#)

Интересни сведения за Одрин и пашалъка във връзка с църковния спор дава руският одрински консул през 1861 г. Той смята, че противопоставянето между българи и гърци е притъпено от позволеното на турските власти да се използва и български език в богослужението. Обезпокоен е от успехите на католическата пропаганда. В Одрин имало 60 униати и още 2000 – 3000 в селата. Като причини се сочат обещанията за подобряване на положението при приемане на унията, примерът на съседите, споровете с българската община и др. Протестантите нямали подобен успех. Консултът е обезпокоен от бавното развитие на народното образование. [\[22\]](#) Доклад пак от Одрин, но от декември 1869 г. дава по-различна картина на религиозната пропаганда. Католическите мисии вече действат основно в града. През изминалите години те са загубили влияние сред селското население в областта. Основни пропагандатори били френски, полски и унгарски монаси. Те поддържали църква и училище, но в него учили малко български деца. [\[23\]](#)

На 23. януари 1870 г. консултът в Битоля Н. Якутовски докладва за западната пропаганда в района

и я определя като слаба. Първоначално орденът на лазаристите основал училище в Битоля, но скоро то било закрито, а ръководителят на мисията абат дьо Павек – отзован. Заменилият го абат Касани се задоволявал единствено с уроци по френски език.[\[24\]](#)

Посочените примери, които са съвсем малка част от архива на Московския славянски комитет, показват амбициозните цели на руските славянофили, значителната информация, която имали за българските земи и координацията им с официалните руски власти. Те се стремели всячески да противостоят на западната пропаганда на Балканския полуостров.

Славянските комитети съществено подпомагат българското образование. Помощта е в две основни посоки – отпускане на средства и учебни пособия за българските училища, и осигуряване на възможност на голям брой млади българи да получат висше образование в руски учебни заведения. Фактически преобладаващият процент от българската възрожденска и следосвободенска интелигенция получава образование в Русия.[\[25\]](#) В този процес важна роля играят руските дипломати в българските земи. Те разпределят помощите за училищата в съдействие с българските общини, извършват подбор на способни младежи и девойки, които да учат в Русия. В образователното дело съществена роля играел откритият в гр. Николаев пансион под ръководството на българина Т. Минков.[\[26\]](#)

Пропагандирането на славянската идея сред българското общество дава възможност за по-ясно разграничаване между “млади” и “стари”. Едновременно с това единодействието между тях най-вече по църковния въпрос, води и до известно сливане на двете течения. Както бе споменато по-горе, славянската идея остава встрани от възрожденския българин. Разграничението от поробителя става по линия на религията. Славянската идея обаче, се явява важна идейна основа на нашите църковни дейци. Версията на част от руските славянофили, че неславяните гърци подтискат и унижават славяните българи, дава необходимата обосновка на всички крила на църковното движение. Противопоставянето на “славянството” срещу “гърцизма” е важен фактор за развитието на българския църковен въпрос след Кримската война. По същото време е трудно да се разделят основните направления в църковното движение на базата “млади” – “стари.”Общата цел води до естетствено сътрудничество между тях.

Следването на руската политика на база православната и славянската идея е съществена разграничителна линия между млади и стари. На традицията се базират “Добродетелна дружина”, “Одеското българско настоятелство”, а също и Цариградската българска община. Последната не би могла да провежда политика както другите две емигрантски организации. Тя се придържа главно към православната идея. Не може да се твърди, че цариградските българи са в лоши отношения с руските дипломати в турската столица. Точно обратното – руските архиви дават доказателства за твърде близки отношения, споменати бяха по-горе ласкавите оценки на княз Лобанов-Ростовски за Гавриил Кръстевич и др. По отношение на пътя и средствата за извоюване на национална независимост разграничаването между “млади” и “стари” е по-ясно. Свързаните с принципите и традициите на православието и на славянската идея, а оттам и залагащи на руската политика Добродетелна дружина и ОБН (въпреки контактите на последната с БРЦК) са определяни като “стари”. “Младите” търсят нови пътища за освобождение – самостоятелни действия, без да се залага на една определена велика сила (БРЦК), или пък контакти в Западна Европа, включително и с масонски организации (ТБЦК).

В заключение би могло да се каже, че руската политика на Балканите се формира на база разбирането, че регионът е изключително руска сфера на влияние. Стремехът на Русия за унаследяване на Византия се оформя през втората половина на XV в., но конкретни действия в тази насока се предприемат през 30-те години на XVII в. Разчитало се на общата религия, т.е. на преден план е изведена православната идея. Емоционално оформена, тя прокарвала разбирането, че единственият независим православен владетел – руският цар, бил законен покровител, освободител и владетел по волята Божия, на всички православни християни. Тези идеи получават отзвук сред поробеното от турците християнско население, но особено лесно се възприемали от българи и сърби. Освен общата религия, близкият език давал чувство за общност с най-големия неприятел на Османската империя. Това разбиране се затвърдило след успешните войни на Русия с Турция през XVIII в. Мирният договор от Кючук-Кайнарджа (1774) давал допълнителни възможности за подкрепа на християнското население на Балканите. През XIX в., най-вече през втората му половина, Русия направила много за образователното дело на балканските народи, и взела активно участие в процеса на формиране на българската национална интелигенция. Славянската идея се явила за да компенсира известни пропуски в руската пропаганда, както и поради усложнената международна обстановка след Кримската война. Трябвало да се попречи на западните мисии да изтласкат руското влияние на Балканите, и по възможност да се извоюват нови позиции. Пропагандирането на православната и славянската идея от страна на Русия в българските земи формира традиция на православна основа. Тя се съхранява дълго време в българското общество и се явява един от важните фактори за появата на т. нар. “стари.” Необходимо е да се отчита, че православната идея се пропагандира още от края на XV в., а от 1633 г. вече е издигната в ранг на държавна политика. Стремехът на Русия да печели популярност сред балканските християни се увенчава с успех. Тази популярност продължава да съществува и през XIX в. Увереността, че Източният въпрос ще бъде разрешен по волята и в интерес на Русия, е основното виждане на “старите.” Славянската идея, пропагандирана през втората половина на XIX

в. също е възприемана от “старите.” По църковния въпрос се наблюдава преливане между “млади и стари”, предвид тяхното сътрудничество, обща цел и сходни пътища за постигането. Търсенето на различни пътища за политическо освобождение е характерна черта на “младите.” Това не означава, че те изцяло отхвърлят заинтересоваността на Русия за решаване на Източния въпрос.

Отношението към православната и славянската идеи далеч не изчерпва въпроса за появата, противопоставянето и взаимодействието между “млади” и “стари”, и ролята им в Българското Възраждане. Това отношение представлява само една от съществените характеристики на две течения в българското общество, поставящи си общи цели.

[1] Трифонов, Ю. Историческо обяснение на вярата в “Дядо Иван” (Русия) у българския народ. В: Славянска беседа, 1903, т.III, кн. 1, с. 25-56.; Снегаров, Ив. Духовни и културни връзки между България и Русия през следните векове (X-XV в.). С., 1950.; Коларов, Хр. Зараждане на вярата у българския народ в освободителната мисия на Русия. Сб. Незабравимият подвиг. В. Т-во, 1980.; Андреев, А. Пътища за формиране на идеята за “дядо Иван” през XVII в. сп. Епохи, В. Т-во, 1995, кн. 2, с. 71-79.

[2] Данилевский, Н. Россия и Европа. М., 2003.; Никитин, С. А. Славянские комитеты в России в 1858 – 1876 годах. М., 1960.; Генов, Ц. Славянските комитети в Русия и българското освободително дело (1858-1878). С., 1986.

[3] Макарий (митрополит) История Русской церкви. Т.V, СПб, 1881, с. 293-306.; Тютюнджиев, Ив. Митрополит Игнатий Търновски (? – 1464) и съборът във Ферара – Флоренция (1438-1439). Црквене Студије. Годишњак Центра за црквене студије. Бр. 2, Ниш, 2005, с. 229-244.

[4] Андреев, А. Пътища за формиране на идеята за “дядо Иван”...,с. 71-79.

[5] Христов, Хр. Културни и политически връзки между манастирите от Великотърновския край и Русия през XVI-XVII в. Сб. Руско-български връзки през вековете. С., 1986.

[6] Сочинения Арсения Суханова. В: Чтения в Олществе истории и древностей российских (ЧОИДР) с предисловием С. А. Белокурова. 1984, № 2, с. 1 – 283.; Андреев, А. По въпроса за мисията на Арсений Суханов на Атон в средата на XVII в. Сб. България, Балканите и Европа. В. Търново, 1992, с. 300-306.

[7] Андреев, А. Аспекти на идеята Москва – трети Рим..., с. 15-25.

[8] Андреев, А. Иван Петров Тафрали – българин на руска служба през XVII в. Сп. Епохи, В. Търново, 1993, с. 78-83.

[9] Киселков, В. С. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963.

[10] Никитин, С. А. Цит. съч.; Генов, Ц. Цит. съч.; Стоянов, И. Славянските комитети и българското освободително движение след Априлското въстание. С., 1992.

[11] Попов, Н. А. Краткий отчет о десятилетней деятельности (1858-1868) Славянского благотворительного комитета в Москве. Вып. 1, М., 1871.

[12] Никитин, С. А. Цит. съч., с. 23-25.

[13] Попов, Н. А. Цит. съч., с. 2-5.

[14] Пак там, с. 10.

[15] Устав Московского славянского благотворительного комитета. М., 1877.

[16] Генов, Ц. Цит. съч., с. 23-26; 56-62.

[17] Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 730 (Игнатиев, Н. П.), оп. 1, ед. хр. 1003, 1004, 1006, л. 1-3 о.с.

[18] ГАРФ, ф. 1750 (Московский славянский благотворительный комитет), оп. 1, ед.хр. 72, л. 3-8, 9-11.

[19] ГАРФ, ф. 1750, оп. 1, ед.хр. 72, л. 56, о.с.- 58.

[20] Пак там, л.58-60.

[21] Пак там, ед.хр. 355, л. 1-8.

[22] Пак там, ед.хр. 343, л. 1-6.

[23] Пак там, ед.хр.354, л.1-2.

[24] ГАРФ, ф.1750, оп. 1, ед.хр.72, л. 83-84 о.с.

[25] Генчев, Н. Българска възрожденска интелигенция. С., 1991, прил.

[26] Андреев, А. Пансионът на Т. Минков, връзките му с московските славянофили и българската емиграция. Сб. Българите в Северното Причерноморие. т. VII, В. Търново, 2000, с. 311-319.